

Póth István

**ZMAJ JOVAN JOVANOVIĆ
POLITIKAI KÖLTÉSZETÉNEK
EGYES MAGYAR
VONATKOZÁSAI**

Jovan Jovanović Zmaj — mint tudjuk — a szerb romantika második korszakának kimagasló költői egyénisége. Az is köztudomású, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben, a szerb realizmus virágzásának idején még sokat alkotott. Így természetesnek tűnik, hogy művei — legalább részben — a realizmus felé mutatnak, sőt talán még azt az állítást is megkockáztathatjuk: a realizmusban gyökereznek. Vonatkozik ez első-sorban politikai és satirikus költészetére, ahol a társadalmi és politikai valóság ábrázolásában a realista alkotó módszert alkalmazza. Zmaj élményszerűen tükrözi korának konkrét társadalmi helyzetét, s leginkább egyedi jelenségekben mutatja be a politikai és társadalmi élet visszásságait. Általában a polgári liberalizmus szemszögéből támadja szenvedélyesen a retrográd politikusokat, mint pl. Tisza Kálmán magyar, Nikola Hristić és Stojan Novaković szerb miniszterelnököket, sőt Mihailo Obrenović szerb fejedelmet és Milan Obrenović szerb királyt is. Ezekben a satirikus versekben a költő ugyan „egyedi jellemeket” ábrázol és ezek tetteit állítja pellengérré, de ezek az egyének és cselekedeteik jellemzőek arra a korszakra, tehát tipikusak. Zmaj általában kellő élel, határozottsággal, s nem utolsó sorban szellemesen támadja a haladást gátló erőket a Száván innen és túl egyaránt.

A szerb költő éber figyelemmel kísérte a társadalmi és politikai élet fejleményeit és az őt érintő eseményekre legtöbbször azonnal reagált. Volt olyan eset is, hogy a tinta még meg sem száradhatott a papíron és a vers már nyomdába került, hogy azonnal célba találjon. Zmaj köztudottan Svetozar Miletić politikájának volt odaadó híve, akinek politikai célkitűzéseit tollával is szolgálta úgy, hogy a Szabadelvű Párt leghatásosabb propagandistájaként tartották számon. Egy-egy költeményének, gúnyos vagy szellemes verssorának sokszor nagyobb hatása volt, mint egyik-másik politikai vezércikknek.

A költő együtt élt az eseményekkel és ha szükségesnek tartotta, saját eszközeivel, gördülékeny verssoraival cselekedett, harcolt. Rá nagyon is illenek Kőlcsey szavai: „Minden népnek írói közt a komikusok [satirikusok] állnak a nemzetiség saját vonásaival legszorosabb egyesületben... A komikus [satirikus] elválhatatlan tagja a maga nemzeté-

nek és korának, e kettőnek kebeléből kell neki a kettő előtti ismeretes alakokat elővarázsolni.”¹

Hadd álljon itt még egy Kölcsey-idézet, mely Zmaj politikai és szatirikus költészetére is vonatkozatható. A magyar költő ezeket mondja: „Nincs az írók közt egy felekezet is, mely a maga korán és nemzetén túl annyira homályos legyen, mint a satyraszerzők.”²

Zmaj politikai és szatirikus költészetében van sok olyan elem, mely csak korának olvasójára hatott igazán, melyet csak az akkori olvasó értett meg maradéktalanul. Ezt a természetes porosodási folyamatot egyesek túlságosan is hangsúlyozták és ezért alakult ki az a vélemény, hogy a politikai költészet Zmaj munkásságának legkevésbé értékes része. Így pl. Jovan Skerlić is a következőket mondta a költőről egyik 1906-ban tartott előadásában: „...smeo čovek od akcije koji je plovio maticom života, rasipnik koji je svoj veliki pesnički talenat raskovao u sitan novac i obilato ga trošio na dnevne potrebe svoga naroda.”³

Vannak azonban neves irodalomtörténészek, akik nagyra, magasra értékelik Zmaj szatirikus verseit. Bogdan Popović pl. a következőket írja *Zmajeve satirične i humoristične pesme* c. tanulmányában: „...njegov satirični stil ima, u njegovim najboljim i mnogobrojnim satiričnim pesmama, sve pozitivne osobine satiričnog stila: jaku ironiju; sarkastične, zajedljive insinuacije; duhovitost; invenciju u stilističkim figurama, u kontrastu, u velikom broju metafora i drugih figura, hiperboli, pesničkoj tautologiji; izvanrednu invenciju vrlo različite vrste — u rečima, u značajnim pojedinostima, u igri reči; sve dosetljivosti; opservaciju; varirane rečenice; veštinu jačeg isticanja rečene misli; prelaz iz humora u ozbiljno, preteče; nađene jake i zvučne reči; besedničko razvijanje. Ovo me treba dodati stih, koji, kao svuda, ističe, »daje krila«; aliteraciju; sliku”.⁴

A politikai és társadalmi visszasságokat feltáró és azokat megbélyegző satíra Zmaj költői munkásságában jelentős helyet foglal el tehát, s nemcsak terjedelme, hanem irodalmi és művészi értéke miatt is figyelemre méltó.

A továbbiakban néhány magyar vonatkozású Zmaj-szatíráról szándékozom szólni. Először egy példán szeretném szemléltetni, milyen spontán módon, azonnal reagált a költő az öt komolyabban érintő eseményekre és milyen nyomokat hagyott benne egy-egy öt kellemetlenül érintő jelenség, hogy még évek után is visszatér rá alkotásaiban.

1868-ban a Zmaj c. élcslap 2. számában jelent meg a *Kome nije pravo*... c. kis vers, mely így hangzik:

*Kome nije pravo
(Gosp'r Venkhajm veli)
Taj neka se seli!*

*Ekscelentna miso —
Ja bih je potpiso.*

*Ala, ala, ala!
Što vam nije pala
Na um ta seoba
U ma koje doba,
Kad je vama bilo
Nepravo i krivo.*

Hogy az olvasó a vers mondanivalóját maradéktalanul megértse, a költő a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Da se bolje razumemo, treba znati, da je juče bila »racka« deputacija kod ministra b. Venkhajma u stvari narodnog pozorišta, kojom je prilikom ministar rekao da država ne može svakoj varoši teator izdržavati. Na to je g. ministru odgovoreno, da to nije varoško pozorište već narodno, — a g. ministar odsečno reče, da on ne zna ni za kakve narodnosti, ovde ima samo *Népfaja*. A u proćem veli, kom nije pravo nek se seli.”

A belügyminiszternél járt szerb küldöttség tagjai: Svetozar Miletić, Stevan Branovački és Miša Dimitrijević tekintélyes közéleti emberek, harcos politikusok voltak. Kérésük elutasítása, de különösen Wenckheim Béla belügyminiszter lekicsinylő, sértő kijelentése nagyon bánthatták és bántották is a népét és nemzetét forrón szerető költőt, aki abban az időben már a magyar irodalom sok remekét anyanyelvére fordította.

A fent említett esemény időpontja 1868. április 27. (a Julián-naptár szerint április 15.) volt, s erre Zmaj mindjárt másnap válaszolt az idézett költeménnyel. A szerb költő, aki akkor mint a Tököliánium igazgatója Pesten élt, közvetlenül értesülhetett a küldöttség kudarcáról. Feltűnő ti., hogy a *Zastava* csak május 7-én (a Julián-naptár szerint április 25.) hozta az első rövid híradást a történetekről és részletesebb tájékoztatást az ügyről csak a következő számban, három nappal később adott.

Hogy milyen mélyen érintette a költőt ez az esemény, jelzi az a körülmény is, hogy nem elégedett meg a verssel való támadással, hanem prózában is utalt az esetre. Élclapjának ugyanabban a számában, melyben a kis vers napvilágot látott, még a következőket olvashatjuk: „*Ministru Venkhajmu*, koji i danas ima običaj odricati nam narodnost i zvati nas Nép-faj, — preporučujemo pravij-izražaj; umesto Nép-faj treba uvek da kaže Nép-jaj de fáj!” Majd később a *Zmaj* 4. számában ezt a glosszát olvashatjuk: „Ministar Venkhajm svečano izjavljuje da on nije mislio: Kome nije pravo u Srbiji nek se seli amo! — već: Kome nije pravo ovde nek se seli tamo! . . .”

Zmaj Jovan Jovanović, akinek egészséges nemzeti öntudata volt és népének szellemi, valamint anyagi eredményeire büszke volt, nem felejtette el azt a sértést, amelyet nemzetének és neki személyesen is okozott a magyar miniszter. A szerbek lenézése Wenckheim báró által mély, felejthetetlen sebeket vágjt a költő tudatába. Különösen az a kijelentés érintette fájdalmasan, hogy azok a szerbek, akiknek a magyar hatóságok álláspontja nem tetszik, vándoroljanak ki.

Abban a híradásban, melyben a *Zastava* (1868. 34. sz.) a szerb delegáció belügyminiszteri fogadásáról tudósít, többek között azt is olvashatjuk, hogy a Wenckheim család elődjai még a Rajna vagy a Majna

partján sétálhattak, amikor a szerbek az országot a törökök ellen védték, mivel a báró családja csak 1790-ben szerezte meg a magyar állampolgárságot. Az újság a miniszter magatartásából azt a végkövetkeztetést vonja le: „... poturica gori od Turčina.”

Három évvel később, 1871-ben ismét a *Zmaj* c. lapban (3—4. sz.) néhány ironikus mondatot olvashatunk a szerbek és magyarok közötti feszült viszonyról, valamint az országban tapasztalható kedvezőtlen politikai légkörről. A költő — ugyan ki más írhatta volna a következő szellemes sorokat — többek között ezeket mondja: „... Mađari su se služili *ajvar*(ancij)om, to nam je bilo žao i rekosmo: kad smo zajedno pili, ajde da zajedno i jedemo! al na to je Mađare tako »morila ljutina« da je jedan ministar rekao: *kome nije pravo neka se seli!* (kiemelés P. I.) Ne znam ko je bio pametniji, al nam valjade popustiti, i Miletić se *odseli* u Vac, »Zmaj« se *odseli* u Beč, poverenje, pouzdanje *odseli* se u Nevidiš, prijateljsko raspoloženje *odseli* se u Nedođin . . .”

Még tíz évvel a *Kome nije pravo* . . . c. vers megjelenése után is utal a költő Wenckheim belügyminiszter kijelentésére. 1878-ban, amikor a magyar kormány Bosznia okkupációjával kapcsolatban pénzügyi válságba jutott, s ezért Széll Kálmán pénzügyminiszter badta lemondását, a szerb költő két költeményével is reagált az eseményre. Az egyik a következő:

MINISTARSKA DEVIZA

„*Kome nije pravo
Taj neka se seli*”.
*To stara deviza
Ministarska veli.*

*Mi se nismo otselili,
Bili smo uporni,
Mi za dela ničija
Nismo odgovorni.*

*Tu devizu staviti,
To je poso vraži,
Jer, gle, evo ona sad
Za ministre važi.*

*I tako će ta deviza
Da postigne cel.
Nek se sele ministri,
Međ' njima je Sel!*

(*Starmali* 1878. 8. sz.)

(A költő rímhasználatáról, szatirikus verseinek rímeiről később lesz szó, de már itt is felhívnom a figyelmet a *cel* — *Sel* [cél — Széll] hatásos rímpárra.)

A bemutatott versek, valamint ezek keletkezésének indítékai és körülményei jelzik, tanúsítják a költő közéleti szerepét. Mutatják, hogy a politikai élet ütőerén tartotta kezét, és hogy mennyire érintette őt minden, ami népének életével összefüggött, továbbá azt is, hogyan segítette költői alkotásaival nemzetének politikai célkitűzéseit.

Bogdan Popović Zamaj szatirikus költészetéről szóló tanulmányában említi többek között a költő szellemességét is. Erre vonatkozólag igen találó példák fordulnak elő néhány magyar vonatkozású versben is. Így pl. a szerb költő ötletesen használja ki azt a körülményt, hogy Tisza Kálmán magyar miniszterelnök családneve egyezik a folyó nevével. Ennek bemutatására két egészen rövid verset idézek:

CURIOSUM

*U celoj stvari
To mi se dopada,
Što baš onda,
Kad Sava i Drava dolaze,
— TISA opada.*

(Starmali 1878. 8. sz.)

JEDNOM UREDNIKU

*Tisa voda hladna
Našla sebi žedna sina,
Makar da je Tisa VODA,
Ipak tebi daje — vina.*

(Starmali 1881. 20. sz.)

Úgy gondolom, a korabeli olvasó ezeket a versikéket könnyen megértette és nagyon jól szórakozott, mulatott a költő találó szellemességén, epés élécén.

Zmaj egy-egy szatirikus versének mondanivalóját a befejezésre összpontosítja, s itt néha váratlan, elmés fordulattal magyar szavakat, sőt egész magyar verssorokat is használ. Ez a megoldás a kétnyelvű olvasók körében — s a magyarországi szerbek túlnyomó többsége ide volt sorolható a múlt században — igen hatásos, csattanós lehetett. Erre szemléletes példa az alábbi kis vers:

RADOST DEDINA

*Uzo deda svog unuka,
Metn'o ga na krilo,
Pa ga pita: Znaš li šta je
Na Kosovu bilo?*

*Dobro dače dade čuti
Svoj glasak umilni:
„Nagy-apókám, hát te nem tudsz
Magyarul beszélni!”*

(Starmali 1885, 31. sz.)

Az első két sor a költő *Ded i unuk* c. közismert hazafias költeményének kezdő verssoraival egyezik, s a komoly hangvétel a következő két sorban, amikor Kosovóról, a hősi múlttól történik említés, pátozzá emelkedik. Azután a fennkölt hangulat némileg elhalványodik és az utolsó két sorban, váratlanul magyar nyelven, fájdalmasan nevetségessé válik. Zmaj epésen, maró gúnnyal ostorozza a magyarországi szerb polgári osztálynak azt a rétegét, mely már nem akarja gyerekeit az anyanyelv-re, a szerb nyelvre megtanítani. A vers eszmei mondanivalója hatásosan, csattanóan, frappánsan és mondhatnánk töményen jut kifejezésre a befejező magyar nyelvű mondatban.

Végül néhány szót szeretnék mondani Zmaj satirikus költészetének rímeiről. A rímek e bátor, szókimondó versekben többnyire nem csupán díszítő elemek, hanem sokkal fontosabb, nagyobb, lényegbe vágó szerepük van. Ezek a rímek rendszerint a költemény szerves részei, sajátos tartalmi funkciójuk van, s mind a logikai, mind az eszmei mondanivalót igen hatásosan juttatják érvényre. E rímek között néha egy-egy magyar szó is található és ez a váratlan fordulat még inkább a költő mondanivalójára irányítja az olvasó figyelmét. Tegyük példának a *Kako sam ja nagrabusio* c. verset:

*Pitao sam Srpkinjicu
Iz klostera mađarskoga:
Reci-der mi, dušo moja,
A tako ti živa Boga,
Voliš li ti srpski govor,
Srpske reči*

*Da l' i tebi srpski jezik
Milo zveči?
Srpkinjica klimnu glavom
Kao mali miš,
Pa mi reče, pa mi reče:
„Igen is!”*

(Starmali 1885, 31. sz.)

A *miš — is*, vagy *mali miš — igen is* rímpár a vers végén a hagyományos verstan kritériumai szerint nem méltányolható különösképpen, de az eszmei mondanivalót, váratlan, idegennyelvű fordulatával, bizarr, talán még azt is mondhatnánk mesterkéltnél, furcsálkodó rímenéjével hatásosan tolmácsolja és az egész vers hangulatába szervesen beleillik. Hadd idézzem itt Kosztolányi Dezső szavait: „Az igazi rím nem díszítő eleme a versnek, hanem alkotó eleme. Vér a vers véreből, test a testé-

ből, lélek a lelkéből, s annyira egybe van vele szöve-fonva, annyira összebogozódik vele, hogy el se lehet választani tőle.”⁵ A magyar költő véleményét — úgy gondolom — mindenképpen vonatkoztathatjuk a fenti kis vers hatásos befejező rímére, melyben bennefoglaltatik a költő egész mondanivalója.

Maradjunk azért még Kosztolányinál, aki szerint: „Vannak rímek, melyekben az egész kedélyvilág megnyilatkozik. Vannak hősi rímek, édes rímek, keserű rímek, fanyar rímek, vidám rímek, s halálosan-szomorú rímek is.” A magyar költő csoportosításával, felosztásával élve a *mali miš* — *igen is* rímpárt a fanyar, vagy esetleg keserűen fanyar rímekhez sorolhatnánk.

A rímhasználattal kapcsolatban még egyszer megemlíthetjük a *Mi-nistarska deviza* c. verset, melyben szintén szembetűnő a hatásos rímelés. Vonatkozik ez elsősorban az utolsó strófára, ahol a rímelő magyar szavak, a *cél* — *Széll* rímpár tartalmazza a mondanivaló lényegét, s az egész kis költemény csattanó, frappáns befejezését.

Idézhetünk még néhány apró csipkedő, szurkáló versikét, melyek szinte csupán a tudatos rímhasználat miatt érdemelnek említést, mint pl.:

IMENOLOŠKE SITNICE

XXVII

*Na imena naših dneva
Ne držite, braćo, ništa;
Može s' kogod potpisati STEVA
A u stvari ipak BITI PIŠTA.*

LII

*Gavro ako misliš
Preći u tuđ' tabor,
Prva ti je dužnost
Da postaneš GABOR.*

Az is elképzelhető, hogy a *ništa* — *Pišta; tabor* — *Gabor* rímpárhoz a költő utólag kereste a megfelelő verssorokat, s így születtek ezek a rövidke bökversek. A két kis vers eszmei mondanivalója a mai olvasó számára is egyértelmű, világos, s ez hangsúlyozottan, igen hatásosan a végén levő két magyar névben jut kifejezésre.

Ezzel a vázlatosnak mondható referátummal arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy érdemes Zmaj Jovan Jovanović politikai, satirikus költészetének magyar vonatkozásaival behatóbban foglalkozni, mert talán nemcsak az egyes versek keletkezésének hátterét világíthatjuk meg, és az egyes ma már homályos utalásokra deríthetünk fényt, hanem a költő munkamódszerére vonatkozólag is adhatunk egy-egy újabb adalékot, és esetleg még a verselemzéshez is hozzájárulhatunk egy-egy eddig talán kevésbé figyelembe vett szemponttal.

J E G Y Z E T E K

¹ Kölcsey Ferenc: A leányörzö. (A komikumrói.) Összes művei. Franklin Társulat, Budapest, é. n. 735.

² i. m. 733.

³ Skerlić, Jovan: Pisci i knjige I. Beograd 1956, 367.

⁴ Popović, Bogdan: Zmajeve satirične i humoristične pesme. Savremenik XI, 1965. 388.

⁵ Balassa — Emlékkönyv. Budapest, 1934. 83. 1.

⁶ i. m. 82.

R E Z I M E

NEKE MAĐARSKE VEZE SATIRIČNO-POLITIČKE POEZIJE JOVANA JOVANOVIĆA ZMAJA

U pojedinim pesničkim delima Jovana Jovanovića Zmaja, oseća se već realistički metod stvaranja. To se odnosi u prvom redu na njegovu političko-satiričnu poeziju u kojoj se odražava društvena stvarnost njegovog vremena. Najčešće prikazuje socijalne protivrečnosti i nepravde svoga doba. Pesnik oštro, istovremeno duhovito, a često i podrugljivo napada sve one snage koje sprečavaju evoluciju.

Zmaj je obično odmah reagovao na događaje, te su ga smatrali za najuticajnijeg propagatora politike Svetozara Miletića, budući da je poneki duhoviti, jetki stih njegov imao širi odjek i veće dejstvo nego neki politički uvodnik.

U poeziji, koja je vezana za događaje jednog određenog razdoblja, prirodno, ima dosta takvih elemenata koje samo čitalac onog vremena može da razume u potpunosti. Usledio je dakle, prirodni proces zastarenja, koji su pojedinci kao npr. Jovan Skerlić i drugi, možda i suviše naglasili i ustanovili da je političko pesništvo najmanje vredni deo Zmajeva stvaralaštva. Nasuprot tome drugi su visoko cenili pesnikove satire, kao npr. Bogdan Popović u svojoj studiji *Zmajeve satirične i humoristične pesme*.

U našem saopštenju spomenućemo neke političke pesme koje imaju neke mađarske veze:

1. Na konkretnom primeru pokazujemo kako je pesnik odmah reagovao na političke događaje koji su ga neugodno dirnuli i kakav duboki trag je ostavio u njemu slučaj koji je vređao nacionalnu samosvest njegovog naroda.

2. Prikazujemo neke Zmajeve satirične pesme sa mađarskim izrazima u kojima veoma ubedljivo dolazi do izražaja pesnikova dosetljivost i duhovitost.

3. Na kraju je reč o upotrebi rime u Zmajevoj satiričnoj poeziji. Mislimo da slik u njegovim iskrenim i hrabrim pesmama nije samo element za ukras, nego organski deo pesme koji ima svoju određenu sadržajnu funkciju i u kojem i logička i idejna sadržina dolazi do punog, delotvornog izražaja.